

SZILVÁNI

(SZŐLŐTERMESZTÉSÜNK NYUGATI KAPCSOLATAIHOZ)

KISS JENŐ

1. Borissza és bornemissza emberek mindig voltak Magyarországon is. Az őket jelölő névpár (*Borissza : Bornemissza*) korai adatolhatósági gyakoriságáról Benkő Loránd Nyelv és művelődés című, 1989-ben indult egyetemi előadássorozatában szólt. Megállapította, hogy a *Bornemissza* gyakrabban fordul elő, s ebből — a hallgatóság számára az első pillanatban meglepő s ezért az ilyenkor szokásos halk morajlással kísért — azon következtetést vont le, hogy a névadó közösségekben több volt a borivó. Merthogy — tette hozzá — a *Bornemissza*-t megkülönböztető névként bizony többségében borissza közösség adja, s nem fordítva. A névészeti alapon az ómagyar korra levont következtetés a legújabb kor magyar társadalmára — sajnos — más, kézzelfogható módon is bizonyíthatóan igaz (Balázs Géza megállapítása szerint nálunk nincsenek absztinens hagyományok, különösnek ezért azt az embert tartják, aki nem fogyaszt szeszt).

Az újkori magyar szőlő- és borkultúra egyik nem lényegtelen tényezője a szilváni (Rizlingszilváni, Zöld szilváni). Magyarországon 1970-ben a két fajtát 1091 hektáron termesztették. Az 1961 és 1985 közötti telepítések 7,35%-át ezek a fajták adják. A Rizlingszilváni bora jobb: a borbírálatok során kedvező pontszámokat kapott (7., illetőleg 8. hely, l. Csepregi-Zilai, Szőlőfajta-ismeret és -használat. Bp., 1988. 150, 442, 444). Az igényesebb borok kedvelői gyakran fogyasztják.

Tanulságosnak ígérkezik a név történetének és eredetének vizsgálata, annál is inkább, mert történeti-etimológiai szótárunk — érthető módon — nem vállalkozhatott részletes elemzésre.

2. A TESz. szerint — az első adatot 1870-ből idézi — „Valószínűleg német eredetű ... Bár a magyar szónak a némettel való etimológiai összefüggése kétségtelen, németből való származtatása addig nem tekinthető biztosnak, míg a német szó eredete s a szónak még más nyelvekben való esetleges előfordulása nem tisztázódik” (*szilváni* a.). A szőlészeti irodalom adatainak a figyelembe vételével — úgy vélem — kellőképpen megerősíthető a német eredet (Czuczor és Fogarasi ötletének nincs reális alapja: CzF. V, 1343).

Elsőként a koronatanúra, Görög Demeterre hivatkozom. Vele kapcsolatban (Rapaics kiváló magyar szőlésznek nevezte: MagyGyüm. 180) számunkra most csupán annyi fontos, hogy 1819-től gyűjtötte a szőlőfajtákat

(Bécs melletti) grinzingi szőlőjébe, azzal a szándékkal, hogy központi szőlőiskolát létesít. Megszerezte a magyar, ausztriai, német, francia, olasz, spanyol, görög, sőt részben a kisázsiai fajokat is: világhírű is lett szőlőiskolája. De nemcsak gyűjtötte a szőlőfajokat. Egy befejezetlen, 1829-ben megjelent munkájában név szerint be is mutatta őket (Rapaics i. m. 226). A szilvániról ezt írja: „*Német szőlő, vagy Tzilizánt, fejer. A' Somlyai hegyről való.. A' Németek Zierfahner, és Sylvaner [néven ismerik]*” (7). Azaz: Görög Demeternek a somlói hegyről hozatott Szilvánija volt (vö. Csoma Zsigmond, Nászéjszakák bora: a somlai. Bp., 1986. 133), s azt magyarul *Német szőlő*-nek s *Tzilizánt*-nak, németül *Zierfahner*-nek és *Sylvaner*-nek hívták. A *szilváni*-féle magyar szónak nála még semmi nyoma.

Más szőlészeti források is arra mutatnak, hogy a magyarok a német nyelvterületről kapták a szőlőfajtát s nevét is. A Magyar Gazda 1844-es évfolyamában az *ausztriai* jelzőt találjuk a szőlőnév előtt: *ausztriai veres szilvaner* (548), egyéb, úgyszintén a német nyelvterületről elterjedt, s német(es) szőlőelnevezések társaságában: *stájerhoni fekete ortlieber, veres traminer* (uo.), *fejer mozler, kék wildbacher* (567). Müller szerint „Grüner Sylvaner (grüner Zierfahner, auch weißer Oesterreicher)” (Praktische Anleitung zur Hebung der Weinproduction... Pest, 1866.²: 117), tehát a *Sylvaner* és az *Oesterreicher* (tkp. 'ausztriai') szinonimák, ahogy Trummer 1841-es (Systematische Classification .. der ... Rebenforten. Grätz, 1841: 174) és Tersánczky 1869-es (A jobb szőlőművelés.. Nagy-Kanizsán. 1869: 126) leírásában is.

A *szilváni* szótörténete azt mutatja, hogy ez a szőlőnevünk a *Traminer* : *tramini*-típusú, német eredetű elnevezések csoportjába tartozik, azon csoportba tehát, amelyben a német szó képzős végződését a megfelelő magyar melléknévképzővel helyettesítették. Abban a tekintetben is hű követője a *szilváni* német előzményre visszamenő társainak, hogy a német és a magyar végződésű változatok egyideig váltkozva fordulnak elő, és pedig körülbelül a múlt század hatvanas éveitől. A *szilváni*-nak, illetőleg változatainak (l. alább a *salveni* alakot is!) a szótörténeti adatai forrásaim alapján: 1842: *vörös sylvaner* (Magyar Gazda 1145), 1844: *ausztriai veres szilvaner* i. m. 548), *muscat-sylvani* (i. m. 567), 1845: *sylvani* (i. m. 1461), 1846: *Szilváni* (i. m. 1429). 1847: *Sylvaner* (Fürst, Versuch über den Weinbau... Oedenburg, 1847. 63), 1855: *szilvani zöld* (Galgóczy K., Magyarország, a Szerbvajdaság... Pest, 1855. 290), 1856: *Szilváni zöld* (Gyürky A., Vinczellérek könyve. Pesten, 1856. I, 135), 1858: *szilvánér* (Falusi Gazda 119), 1859: *silváni zöld* (Letenyey L., Szőlészeti tájrajz. Pest, 1859. 65), 1864: *sylváni* (Enz F.: Borászati utazása Franciaországban és a Rajna-vidéken. Pest, 1865. 60.), 1869: „*Sylváni zöld* (Grüner Sylvaner)”

(Tersánczky, A jobb szőlőművelés... Nagy-Kanizsán, 1869. 126), 1870: *Szilványi szőlő* (CzF. V, 1343), 1887: *Zöld szilváni* (Borászati Lapok 157), 1894: *Szilváni zöld* (i. m. 102).

A nyelvi adatok egybehangzóan megerősítik ampelográfusaink megállapításait, akik szerint e szőlőfajta „Valószínűleg osztrák eredetű (Hegedűs Á.–Kozma P.–Németh M., A szőlő. Bp., 1966. 233), illetőleg hogy „Hazánkba feltehetően Ausztriából kerülhetett” (Németh M., Ampelográfiai album. Termesztett borszőlőfajták. I., Bp., 1967. 119). Müller szerint a szőlőfaj ausztriai eredetű, s valószínű közvetlen hazája Krems környéke (Weinbau-Lexikon. Berlin, 1930. *Silvaner*, *grüner* a.). Bassermann-Jordan azt írja, a szilváni a XVIII. század végén szorította vissza a régi Alben, Elbing szőlőfajta (Geschichte des Weinbaus. Frankfurt/M. 1923., I, 386), azaz a szilvánt (s nevét is) a német nyelvterület bizonyos részein a XVIII. század végén már jól ismerték. Ambrosi szerint e szőlőfajt Alsó-Ausztriában 800 éve ismerik már (Das große Lexikon vom Wein. München, 1979. 331).

A *szilváni* előzményének, a ném. *Silvaner*-nek az eredete máig sincs tisztázva. Három magyarázati kísérlet van forgalomban. Az egyik szerint Erdély latin nevével, a *Transsylvania*-val függ össze, a másik szerint *Silvanus*-szal, a római erdő- és mezőisten névvel van kapcsolatban, a harmadik szerint a latin *silva* 'erdő' származéka (Hillebrand, W. et alii, Taschenbuch der Rebsorten. Wiesbaden, 1984⁷. 68; Cornelssen, F. A., Das große Buch vom deutschen Wein. Stuttgart, 1977. 25; Panwolf, W., Kleines Weinlexikon. München, 1974. 144, Ambrosi H., i. m. *Silvaner*, *Grüner* a.; Rapacs i. m. 221). Gyanúm szerint egyik sem több tudós népetimológiánál. Müller szerint Erdély latin nevéből való származtatása azért elfogadhatatlan, mert e szőlőfajta ott csak 60 éve (tehát a múlt század hatvanas, hetvenes éveitől) található (i. h.): Müller könyve 1930-ban jelent meg, az évszámok így értendők!). Nyelvi oldalról megemlíthető, hogy a *Silvaner*, *Sylvaner* szavaknak — tudtommal — nem mutatták ki 'erdélyi' jelentését. Koránt sincs azonban kizárva, hogy a szóban forgó szavak másodlagos alakulatok, s a ném. R. és N. *Salvaner*, *Salviner*, *Salvenier*-féle alakokra mennek vissza (ezeket a Neckar vidékéről, Württemberg tartományból s Elzászból, tehát német nyelvterületről közli Trummer (i. m. 175; Dick *Scherwaner* alakról is tud: Der rationelle Weinbau. Papa, 1863. 45). Ezt azonban csak egy alapos német szótörténeti vizsgálat tisztázhatná, miként talán azt is, hogy a mi *cirfandli*-nk előzménye, az ausztriai ném. *Zierfahner* vajon nem a *silvaner* alakváltozata-e (vö. Görög Demeter főntebbi idézetét és Főző Géza: Soprsz. 1963: 307). A magyar *salveni* (1843: *zöld salveni* 'zöld szilváni', *kék salveni* 'kék szilváni': Schlipf, Mezőgazdaság' népszerű kézi könyve... fordítá Mannó Alajos. Pesten, 1843. 216) a ném. R. *Salvenier* 'szilváni' (Trummer i. h.) szóra megy vissza; alakulásmódjára l. ném. *Malvasier* (i. m. 241) > m.

Málvázi (Hilibi Haller F., Az ugaros szőlő-művelés. Kolo'sváratt, 1834. 151). A *salveni* a fordításirodalom hapaxa, Mannó munkáján kívül nem találkozunk vele.

Kaphattuk-e más nyelvből a *szilváni* előzményét, a *Sylvaner*-t, mint a németből? A szomszédos nyelvek történeti ampelográfiai adatainak a hiányában minden kétséget kizáró válasz ugyan nem adható, a rendelkezésre álló adatok azonban egyértelműen a német eredet mellett szólnak. Franciaországban és Svájcban a szőlőfajta neve *Sylvain*, Olaszországban *Sylvaner* és *Silvaner* (Németh i. m. 72). A franciából e szerint nem kaphattuk, az olaszból — amelybe a németből került — kaphattunk ugyan, de minden körülmény (l. fentebb) a közvetlen német átvétel mellett szól. A román *Silvaner* (Borza, Al., Dicționar etnobotanic. Bukarest, 1968. 182) német eredetű, hazai német közvetítéssel. A német névre megy vissza az or. **сильванер** is (Balsaja szovjetszkaja enciklopédiája. Moszkva, 1976³. 23: 375). Mint-hogy a szilváni nyugatról terjedt kelet felé, sem a román, sem az orosz nem jön szóba a *szilváni* előzményének közvetítőjeként, átadójaként. A szlovák *sylván* (Slovník slovenského jazyka. Bratislava, 1964. IV, 379; Stelczer-Vendég, SzlMKSz. Bp., 1973. 635) azért nem előzménye a m. *szilváni*-nak, mert az idegen eredetű, a magyar fül számára értelmetlen szőlőnevek a magyarban nem kapnak *-i* képzőt (l. például *Morillon*, *Rizling*, *Sauvignon* — hacsak nincs képzős vagy annak tartott idegennyelvi szőlőnév-előzmény, ahogy a ném. *Sylvaner* az). A szb-hv. *Silvanac* (SzbhvMsz. 3: 73) és a szlovén *silvánec* (Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana, 1985. 4: 661): 'szilváni' is a német névre megy vissza: az *-ac*, ill. *-ec* képző a ném. *-er*-nek felel meg. Elvileg ezek a délszláv szőlőnevek is lehetnének a m. *szilváni* előzményei. A magyarországi korai szótörténeti adatok (ti. a német és a magyar megfelelők éveken át való egymás melletti előfordulása) azonban éppúgy egyértelműen ez ellen szól, mint az, hogy az eddigi tudomásunk szerinti délszláv eredetű, részfordításos szőlőneveink közül egy sem megy vissza a szóban forgó szerkezetű délszláv szőlőnévre.

3. A XVIII–XIX. századi nagy fajtaváltás idején Nyugatról több, ma is termesztett és nagyrabecsült szőlőfajta került Magyarországra, így a Chasselas-fajok, az Oportó, a Rizling. Ezek közé tartozik a Szilváni is, amely hozzánk a német nyelvtérületről került.